

СПЕЦИФІКА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА КОГНІТИВНО-МЕНТАЛЬНОГО НАПОВНЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ІНТЕЛІГЕНТ» ТА «ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ» НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ДИСКУРСОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ярослав Мельник

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, вул. Шевченка, 57; e-mail: mel.jaroslav@gmail.com*

***Мета.** Стаття присвячена таким понятійним категоріям, як «інтелігент» та «інтелігентність». В історії нашої цивілізації ця понятійна структура є достатньо пізнім явищем. Остаточно вона сформувалась лише у ХІХ столітті. Але за останніх півтора століття вона зазнала значних семантико-сценарійних та культурологічних змін. У зв'язку з цим у наші дні спостерігається значна кількість деформацій у тлумаченні цього поняття. Саме вони стали предметом детального розгляду. У розвідці окреслено семантичний простір досліджуваних структур, а також виведено на маргінес або за межі семантичного поля ознаки, які до нашого часу хибно вводили у понятійний обсяг. Об'єктом аналізу є ці дві категорії, виконано внутрішню типологію і класифікацію ознак. Це здійснено з метою позбавити зазначені ментально-стереотипні структури карикатурності та інших невідповідностей.*

Така процедура зумовлена тим, що «інтелігентність» як явище є цінним винайденням нашої культурно зрілої епохи, але тенденції останніх десятиліть демонструють перманентні намагання проникнути у цей понятійно-структурний комплекс значної кількості феноменів, які не мають жодного стосунку до зазначеної категорії. Здійснено спробу очищення, впорядкування та кадастрифікації семантичного поля, що є цінним досвідом для подальших аналогічних розвідок. Особливо їх потребує гуманітарна сфера.

***Дослідницька методика.** Основним методом дослідження є описовий. Він дозволив окреслити комплекс проблем та виокремити і розглянути специфічні аспекти. Крім цього, застосовано порівняльно-типологічний та контрастивний аналіз, який дозволив відстежити еволюційні зміни, а також динаміку семантичних деформацій, які є найбільш інтенсивними у другій половині ХХ століття.*

*У **результаті** проведеної роботи виявлено семантичну нестабільність понять «інтелігент» та «інтелігентність», а також проникнення в їх понятійний простір хибних ознак. Причиною цього є насамперед соціальні зміни, економічні, науково-технічні та інші трансформації, які*

є типовими для останніх десятиліть. У результаті цих змін появився комплекс нових професій, які належать до інтелектуальних. Також вони передбачають інформаційну базу – освіту. Доведено і проілюстровано, що молода генерація людей розумової праці не може вважатися інтелегенцією без морально-етичного, аксіологічного, духовного вдосконалення, а також без соціальної позиції та низки інших якостей. Також окреслено проблему найближчого майбутнього, яка полягає в тому, що критична маса претендентів на цей статус буде різко збільшуватися і фізично «розчинить» та «асимілює» справжню інтелігентність. Це у свою чергу може стати причиною руйнації конструктивних основ цивілізації, деградації багатьох культуротворчих, соціальних та ін. інститутів.

Наукова новизна запропонованого проєкту полягає в тому, що у процесі еволюції цивілізації найактуальніші зміни відбуваються у мовній картині світу. Вона маніфестує як поверхневі, так і глибинні процеси. Відстеження динамік понятійних структур дає інформацію про ці зміни, а також змогу побачити перспективу та наслідки таких модифікацій. Свіжість запропонованих ідей також у тому, що аналогічні процедури можуть бути застосовані до інших понятійних категорій – філософського, соціологічного, психологічного, ментально-світоглядного, культурно-історичного та ін. циклів. Доробки у цій галузі із застосуванням запропонованих методик допоможуть пролити світло на кризові явища нашого сьогодення.

Ключові слова: семантична структура, дискурс, інтелігент, інтелігентність, культурна криза, соціокультурний аспект.

Постановка проблеми. Значна кількість категорій та термінопонять упродовж останніх десятиліть корегується, уточнюється, наповнюється новими когнітивними компонентами. Це стосується всієї парадигми знань, у тому числі гуманітарної сфери. Особливі термінологічні трансформації відбуваються у сфері соціології, психології, культурології, філософії, юриспруденції та ін. Йдеться про те, що епістемологія вимальовує суттєво оновлений ландшафт знань. Це пояснюється тим, що відносно нові напрямки є відростками філософії, яка уклала свою методологічну парадигму в епоху античності. Впродовж останніх століть сформувались достатньо самостійні напрямки науки, які оперують своїм терміно-понятійним інструментарієм.

У рамках розвитку гуманітарних наук та соціокультурних систем на особливу увагу заслуговує така категорія, як «інтелігентність». Специфіка її полягає в тому, що інтенсивність у формуванні цього поняття спостерігається у XIX–XX століттях. Це пояснюється як розвитком соціально-політичних систем, так і укладанням комплексу освітніх закладів, формуванням професій, в основі яких була інтелектуальна праця. Власне, говоримо про те, що у форматі європейської цивілізації викристалі-

зувалось і оформилось поняття і був згенерований стереотип людини, яка засадничо та фахово була пов'язана з розумовою діяльністю приблизно з XVIII століття. До цього періоду у глибокій ретроспекції у соціальних системах Європи домінували інститути аристократії та еліти. Ці соціальні чинники були відомі з античних часів. Поети, художники, вчені, священники, філософи у соціальній моделі асоціювалися з походженням, соціальною приналежністю, особливістю та родом занять. Інтелігентність та інтелігенція як клас (соціальний прошарок) оперували диференційними ознаками на тлі «еліти» та «аристократії». Слід зазначити, що основотворчим елементом тут виступили священнослужителі, викладачі університетів, учені-дослідники, а також представники творчих професій: художники, архітектори, музиканти, театральні діячі та представники інших фахових напрямків. Важливим також є те, що інтелігентність стає **цінністю, культурно вагомою та культурно творчою категорією, елементом картини світу**. Також пояснюється, чому цей період був епохою просвітителів і питома вага саме цієї соціальної категорії стала достатньою для того, щоб окреслитись і оформитись у самодостатній прошарок. Також на генеалогію зазначеної понятійної структури вплинула епоха Реформації та Просвітництва.

Власне з окресленого періоду постало питання сутності описуваного явища. Полеміки стосовно того, хто такий інтелігент і в чому особливість інтелігентності, не вщухають і до наших днів. Більше того, оскільки впродовж останніх десятиліть появилися сотні професій і спеціальностей, які умовно чи безпосередньо можна віднести до інтелектуальних, скажімо, менеджмент, IT-технології, адміністрування, різного роду управлінські інституції, фінанси, працівники медійних структур, блогери та багато інших професій в основі своїй є напрямками, які беззаперечно є інтелектуальними. Крім цього, тотальна доступність вищої освіти, навіть можливість написання дисертацій **не означає, що всі, хто задіяний в інтелектуальній сфері, автоматично стають інтелігенцією**. Тож очевидно, що категорія, яку ми розглядаємо, потребує додаткового аналізу, уточнення, а також, на нашу думку, скрупульозного очищення від різного роду хиб, деструктивних нашарувань та дискредитуючих конотацій.

Потреба у семантико-понятійних коректурах загострилась у зв'язку з російською агресивною поведінкою у стосунку до цивілізованого світу та відкритим вторгненням в Україну, а також воєнними і релігійно-політичними протистояннями у різних регіонах планети. Якщо звузити поле пошуку і вказати на основну детермінативу, то поведінка людини, громадянина в умовах неоднозначних та конфліктних, коли потрібно визначитися з позицією та проявити громадянську мужність, маніфестує істинність чи хибність понять і дефініцій, експлікує ступінь справжності та відповідності.

Тож ключовою тезою на цьому етапі пошуків буде те, що **«інтелігентність»** як соціокультурне надбання, як новоутворення, яке презентує

європейський соціокультурний простір впродовж трьох останніх століть, як понятійна структура, є достатньо пізнім явищем та наслідком інтелектуальних надбань, просвітництва, розвитком філософської науки, еволюції соціальних систем, пошуків у духовній сфері, інтенсивної роботи над віднайденням духовного ідеалу, релігійно-світоглядних субстанцій та ін.

Необхідність окреслити саме цю соціокультурну (соціоментальну) категорію виникла під впливом просвітницьких динамік – коли освічена людина з високими моральними якостями, прихильник благочинності, зі стійкими християнськими світоглядно-етичними орієнтирами, з постійними потребами пізнавати світ і розширювати свої когнітивні горизонти, для якої закони добра і християнської любові стали базовими конститuentами, але при цьому ця особа **не була аристократичного походження і не належала до правлячих елітних кіл**. Хіба що у результаті інтелектуальних надбань могла бути *post factum* віднесена до еліти інтелектуальної.

Інтелігентність як явище для європейської моделі світу у XVIII столітті стає чимось новим та контраверсійним. Навколо цієї понятійної категорії та соціального явища точилися гарячі дискусії. Донині не вималювався узагальнений цілісний та остаточний портрет інтелігента. А найбільше до цієї категорії проникла значна кількість ознак, які жодним чином і в ніякий спосіб не репрезентують інтелігентність як таку і є радше випадковістю, органічним антиподом, чимось близьким за формою, але абсолютно чужорідним за змістом.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI століття є потреба з'ясувати, що таке інтелігентність, як відмежувати її від хибних, імітативних форм, щоб відсікти псевдознаки, які «налипли» і спотворили «понятійну конструкцію» – і перш за все це відбулося з причин помилкових експериментів філософів, письменників та інших діячів культури. Більше того, популярним та поширеним став карикатурний образ інтелігента як наївного, абсолютно непрактичного романтика, людини «на своїй хвилі» (не спроможної розв'язати елементарної побутової проблеми), чужорідного тіла у нашій матеріальній дійсності, достатньо розгубленого у світі ідей, схильного до дешевого філософствування тощо.

Термінопоняття «інтелігент» та «інтелігентність» не зустрічаються у текстах та літературі в епоху Античності, раннього та навіть пізнього Середньовіччя. Хоча найближче до описуваної категорії в епоху Античності підійшли стоїки, і за основу цієї понятійної структури було взято інтелект. Тож розглянемо етимологію та інтерпретацію цього поняття у різні часи та в різних джерелах. У наш час інтелігентність – *це сплав розумових та етичних вартостей, гідності, чесності, виражає високий рівень розумового розвитку та особистої морально-етичної культури*. Етимологічно це поняття та словоформу виводять з латини – *intelligens, intelligentis*; англ. – *intelligence*, основною семантичною ознакою цих словоформ є *загальна здатність до пізнання та розв'язання проблем* –

розумний, розуміючий, мислячий, інтелектуал [15]. В інших джерелах робиться акцент на «високому рівні розумового розвитку і моральної культури особистості. Виявляється в обізнаності і глибині знань..., багатстві внутрішнього світу і високій культурі поведінки» [8, с. 158]. Інші джерела роблять акцент на зв'язку такої риси, як інтелігентність, з родом занять – професійно-ментальною працею, культурними цінностями, його етикетно-культурно-толерантним ставленням до інших представників соціуму. Також, розширюючи це поняття, робиться акцент на професіях та середовищах, зокрема «богемне середовище» художників, бомонд естрадних зірок, альянси вчених, об'єднання художників, композиторів, режисерів, акторів. Також у цьому джерелі робиться логічний наголос на тому, що інтелігентність не може органічно існувати без «емпатії до інших індивідів..., рапортівна долученість до багатств світової та національної культури, її цінностей, сублімативне почуття соціальної справедливості..., життя за законами совісті згідно з мудрим багатовіковим приписом..., вищий ступінь порядності. Також у цій дефініції поміщене таке семантичне вкраплення, як **інтелігентність – завжди в опозиції до різних тиранічних режимів, бюрократизму, шовінізму, дискримінації** (виділено нами. – Я. М.) [17, с. 219–220]. Останні ознаки є важливими елементами цієї понятійної конструкції. І надалі вони будуть детальніше розглянуті та проаналізовані.

До вже процитованих ознак можна додати властиво ... *особам, зайнятим розумовою працею і художньою творчістю, ... людям, які вважаються носіями культури... також далі додається «дотримання величчя совісті, а не зовнішніх імперативів..., тактовність, особиста порядність, що виключає прояви нетерпимості та ворожнечі, здатність до співчуття...»*. Надалі автори цього дефінітивного розгортання звертають увагу на те, що «*інтелігентність зазвичай приписується особам, які формально мають вищу освіту...»*. І завершується цей семантичний етюд, що «*у наш час це не більше як стереотип повсякденної (додамо: побутової) свідомості*» [11, с. 180–181]. Останнє положення підтверджується континуумом словосполучень, який ілюструє нівеляцію поняття. Йдеться про те, що в українському дискурсі знаходимо «інтелігентний селянин», «інтелігентний юнак», «інтелігентний дивак», «інтелігентний студент», «інтелігентний алкоголік», «інтелігентний імідж», «інтелігентний собака» та ін. [3, с. 95]. Такий комплекс новотворів маніфестує десемантизацію поняття і втрату зв'язку із субстантивним елементом – семантичним ядром, тобто міфологізується.

Дослідження та різного роду розвідки і довідникові джерела у сфері психіатрії виділяють такі аспекти – вікові параметри інтелігентності, акцентуючи увагу на тому, що у віці від 30 років особа може претендувати на належність до цієї соціальної групи, і перш за все ця статусність прив'язується до способу мислення, світобачення, а також розгалуженої

та ієрархізованої парадигми стосунків з навколишнім світом. З іншого боку, ця джерельна база описує і низку психічних аномалій та патологій, що є ознакою слабоумства. Також, оскільки головною ознакою є інтелект, то у психіатрії застосовується система тестів на визначення тотожності та об'єктивності позиціонування у когнітивній шкалі конкретної особи. Найбільш застосовуваними є тестова шкала Вешлера та прогресивні матриці Равена [17]. Крім цього, відповідна джерельна база висвітлює побічні та квазіознаки інтелігентності, які є індикаторами соматичних захворювань. Зокрема, це схильність до «філософствувань», до надмірної гри складними термінами або художніми образами та цитатами (особливо проявляється у підлітковому та юному віці – за цих умов можна хибно вважати це психічним відхиленням, оскільки така вербально-комунікативна поведінка може пов'язуватися з психічним дозріванням та юначим максималізмом і згодом поступово згладжується і входить у нормальні поведінково-комунікативні рамки). У похилому віці ця схильність до «натягування» на себе пуританістично-інтелігентного стереотипу та образу може бути ознакою вікової деменції. Також особа (у рамках психологічної норми) може якийсь час або й усе доросле життя старанно «грати» роль інтелігента, оскільки це є її внутрішньою потребою та ознакою психічно-світоглядного «зависання» – акцентуації, яка зазвичай стається у віці дозрівання, коли молода людина шукає себе, свій «доросло-рольовий» образ. У цьому випадку інтелігентність – це гра, позбавлена справжності.

Значна кількість розвідок, у епіцентрі яких опинилося досліджуване поняття, здійснена у сфері соціології. Цю категорію не обійшли своєю увагою філософи, психологи, культурологи, мистецтвознавці, письменники, драматурги, кінематографісти та ін. Навіть проводять конференції, присвячені цьому явищу [див.: 9].

У соціологічних розвідках обрано дещо інший ракурс інтерпретації описуваної категорії. Соціальна система (комплекс соціальних структур) еволюціонує культурно, інтелектуально, формує загальний запит на інтелігентність, паралельно продукує чи створює умови для формування інтелігентності. Прикладом може бути сама історія цього явища у контексті європейської культури. Хоча, варто додати, у західноєвропейському форматі з традиціями збереження аристократії та інтелектуальної еліти на інтелігенції не робиться такого акценту, як у Східній Європі.

Поняття (термінопоняття) інтелігентності почало формуватися в епоху античності – в латинській мовній картині світу (дискурсі) зокрема, а інтелігентність як соціальне явище, як виражене і самодостатнє, з комплексом ознак явище (основною є інтелект, знання), як уже зазначалося, цілісно виокремлюється в європейському полікультурному просторі лише у XVII–XVIII століттях, а семантично окресленим цей термін стає лише у XIX столітті. Тут додамо, що в абсолютній більшості словників

європейських мов цього періоду тлумачення лексем «інтелігент» та «інтелігентність» не подаються. Саме в цей період основними диференційними ознаками, як зазначалося, були *«зберігання і трансляція, впорядкування і поширення культурних ресурсів, утримання норм та цінностей, історичної пам'яті»* [8, с. 160]. Інші джерела пропонують розуміти інтелігенцію як *«соціальну групу людей, що професійно зайняті переважно більш або менш висококваліфікованою розумовою працею»* [9, с. 149]. Подальше розгортання цієї інтерпретації не виділяє таку специфіку, як *«професійна зайнятість розумовою працею»*, що є абсолютно недостатнім для того, щоб позиціонуватись у соціальній системі координат, яка номінується «інтелігентність». Також не акцентується увага на тому, що особи, які не задіяні у сфері інтелектуальної праці, можуть бути інтелігентними з причини орієнтації на високі духовні цінності, етику, етикет, мораль, а також високого інтелекту, здобутого шляхом самоосвіти. У цей таки час особи, які за зайнятістю належать до категорії осіб інтелектуальної праці, можуть у жоден спосіб не співвідноситись з інтелігенцією, оскільки не оперують відповідними якостями.

Інше джерело пропонує розрізняти науково-технічну, гуманітарну, медичну, військову, творчу, педагогічну і т. д. інтелігенцію. При цьому не дає пояснення, чи достатньо освіти і відповідного документального свідчення для того, щоб належати до якоїсь із них [1, с. 127].

У наступному джерелі акцентується увага на *«соціальній групі, сукупності людей, які зайняті розумовою працею і які оперують відповідною кваліфікацією»* і при цьому ігноруються морально-етичні, культурні, комунікативні та інші близькі за змістом якості [16].

І ще один текстовий матеріал потрапив у поле зору, де більш розлого розкривається досліджуване поняття і виводиться з латини – *тямущий, обізнаний, мислячий*. Першою ознакою подається *«сукупність особистісних якостей індивіда, що відповідають соціальним очікуванням»*. Також робиться акцент на *«сукупності інтелектуальних і моральних якостей – загостреному почутті соціальної справедливості»*. Надалі важливими аспектами є *«додолучення до багатств світової і національної культури; ... слідування велінню совісті, тактовність, порядність, терпимість до інакодумства...; ... високий взірець поведінки у суспільстві...»* Досить важливо, що цитоване джерело загострює увагу на тому, що «інтелігентність» не слід плутати з «інтелектуальністю», оскільки обов'язковим складником першого поняття є обов'язкове поєднання *«розумового та етичного»*. Інтелігентність безпосередньо пов'язується з рівнем соціального розвитку суспільства, з рівнем соціальної культури та демократії [5, с. 192].

У зарубіжних джерелах досліджувана категорія тлумачиться як *«zdolność rozumienia sytuacji i znajdowania na nie właściwych, celowych reakcji; zdolność rozumienia w ogóle; bystrość, pojętność»* [11, s. 268].

У німецькій лексикографії це «*1. Die Fähigkeit Menschen zu denken u vernünftig zu handeln geringe, durechnittliche, grobe*» [12, s. 518]. У словнику англійської мови дефініція досліджуваного поняття є близькою за формою та змістом: «*Intelligence. The ability to perceive logical relationships and use one's knowledge to solve problems and respond appropriately to novel situations // news, information // the obtaining of secret information, esp. for military purposes...*» [13, s. 502]. Основною семантичною ознакою є «розумний», «розум» та «інтелект». Тут зазначимо, що «розростання» семантичного поля і проникнення комплексу псевдо ознак є типовим для Східної Європи. І те, що на наших теренах називають інтелігентом, у германському дискурсі номінується як *Freiberufler*, що означає «людина вільної професії».

Також у збірний та узагальнений образ інтелігента внесли свою лепту реальна дійсність та художня література. З початку XIX століття у канву поетичного слова вплітається нова галерея образів. Вони відрізняються від інших високим інтелектом; гнучкою логікою мислення; широкою варіативністю комунікативних сценаріїв; толерантним ставленням до всього іншого; намаганням вдосконалитись шляхом самоосвіти; постійними рефлексіями у бік класичних мов та літературної спадщини; знанням мов, історії, культури, релігій; інтересом до інших, особливо архаїчних культур; обов'язковим оперуванням чеснотами, гідністю та шляхетними рисами поведінки; громадянською мужністю та загостреною нетерпимістю до несправедливості; готовністю до компромісу і в інших випадках непохитною стійкістю у відстоюванні істин; намаганням укріпитися не лише у вірі, а й у знанні особливостей світобудови; небагатослівністю і вмінням слухати й чути співрозмовника; оперування морально-етичними нормами; постійним перебуванням в етикетних рамках і визнання необхідності різноваріантної комунікації з точки зору стилістики та етикету; відсутністю ксенофобії та багато іншого. Зазвичай художня література цього періоду прив'язувала поняття інтелігентності до дворянства, оскільки цей соціум не займався фізичною працею й оперував значними часовими, матеріальними та ін. ресурсами для інтелектуального, морального та духовного самовдосконалення. У формуванні цього поняття відстежується акцент на відсутності національної приналежності (не існує поняття «український», «польський» чи «німецький» інтелігент, а лише інтелігент – представник окремого мовно-культурного простору або занурений у певне культурно-дискурсивне середовище). Цей аспект пояснюється тим, що інтелігентність, на відміну від аристократизму чи елітарності, найчастіше репрезентує генеалогічну неоднорідність – змішування багатьох етнокультурних, національних, релігійних та інших ліній. Тобто немає сенсу говорити про рафінованого («чистокровного») в етнічному сенсі інтелігента. Тому словосполучення «український інтелігент» позбавлене сенсу. Тут є смисл формулювати поняття

«інтелігент» та «інтелігентність» в окремому етнокультурному середовищі, тут «представник української інтелігенції». У цьому випадку робиться акцент на певній сукупності, збірності і особі, яка репрезентує цю сукупність. Таке формулювання є доцільним та логічним.

Інтелігент з позиції інтерпретації крізь призму соціальної дійсності може зовсім не мати аристократичних коренів, не бути представником окремої еліти, не мати значного соціального статусу, не оперувати матеріальними ресурсами; не входити до богемних, мистецьких, наукових, військових кіл та ін. (може працювати двірником), але його освіченість, морально-етичний кодекс та інші риси, модель поведінки та стиль життя дозволять беззаперечно стверджувати про приналежність до описуваного соціуму. І з іншого боку – представники аристократії, високих елітних структур, правлячої верхівки чи мистецьких угруповань можуть оперувати такими цінностями та моделями поведінки і взагалі організувати свою життєву реальність так, що вона буде у діаметрально протилежній позиції до того образу, який номінується «інтелігент класичного зразка».

Розбираючи на сегменти, здійснюючи процедуру класифікації і типологізації, розшукуючи диференційні ознаки, зробимо спробу «відлущити» нашарування псевдоознак та вивести узагальнений, очищений, але не абстрактний та утопічний, а цілком реалістичний образ інтелігента. Також спробуємо викинути з інформаційного поля чужорідні ознаки, які помилково були введені у цей простір і де сьогодні утворилися деструктивні зони. Вони особливо строкато та гротескно репрезентуються у періоди «диктатури пролетаріату» та всеохоплюючого «соцреалізму», де інтелігенція асоціюється з бюрократією, а також є адептом радянської влади.

Отож, «хто» та «який» за формою та змістом, типом поведінки (ознакою, рисою) може і не може вважатись інтелігентним чи репрезентантом інтелігентності як такої.

У процесі формування зазначеної категорії людство (принаймні європейська цивілізація) пережило і переживає різні фази пошуку. Одне можемо стверджувати беззаперечно: високорозвиненою, цивілізованою, успішною, справедливою та ін. культура може вважатись лише тоді, коли буде культивувати соціальний прошарок – інтелігенцію (інтелігентність), займатиметься скрупульозною селекцією, у різні способи «фільтрувати» різного роду імітаційні та інсценізаційні явища і в процесі стратегічного розвитку чи прийняття глобальних рішень спиратиметься на соціальні та інтелектуальні надбання, інтелігенцію.

У східнослов'янському дискурсі інтелігентний – це не лише людина «освічена, яка займається інтелектуальною працею», але на підставі беззаперечного інформаційного озброєння, компетентності обов'язково (!) *«гідний; чесний; справедливий; нетерпимий до будь-якої неправди чи фальшування; відповідальний за свою соціальну та комунікативну поведінку; господар свого слова; чесний у творчих чи наукових пошукуван-*

нях; з мінімізованими переконаннями та максимальним когнітивним ресурсом (не опирається на переконання, віру чи довіру, не шукає авторитетів, не створює собі кумира, а прагне знань, компетентності, на яких буде своє світобачення); точний та пунктуальний; надійний в усіх соціальних та життєвих ролях; оперує аналітичним розумом; в окремих неординарних ситуаціях проявляє мужність, стійкість і однозначність позицій, силу волі, при цьому не послуговується дешевим популізмом, демагогією та софізмами, володіє своїми емоціями, врівноважений.

Як взірць справжнього інтелігента можемо назвати академіка А. Сахарова, який впродовж усього життя проявляв високі взірці інтелектуальної, інтелігентної, ерудованої, високоморальної людини та сильної особистості. Він, врешті, своєю «тихою інтелігентністю» успішно руйнував радянську систему. Поряд з ним можемо вибудувати цілу галерею інших історичних постатей, які своєю поведінкою і долею продемонстрували високі стандарти соціальної поведінки і моральної чистоти. Апелюючи до ХХ століття, можемо назвати велику кількість політичних діячів, письменників, художників, діячів театрального мистецтва, вчених, які відповідають цим зразкам. Більшість із них зазнали утисків, переслідувань, морального та фізичного знищення, наприклад, «Розстріляне Відродження», дисиденти, політичні в'язні та ін. [4, с. 197]. На тлі цього високостандартизованого соціуму звичайно була значна кількість дешевих запроданців та пристосуванців, які все життя високопрофесійно виконували роль інтелігента, послуговуючись антуражними елементами, імітаціями, різного роду деклараціями – перш за все вербально-комунікативними (скажімо, входили у студентські аудиторії), але, по суті, це були дешеві імітатори, адепти тоталітарних режимів. Така категорія сформувала помітно-деструктивний стереотип інтелігента, який доповнив уже існуючий образ дешевого пристосуванця, прислуги всім режимам. І тут слід додати, що формула «людина може прикинутись ким завгодно, лише не інтелігентом» не зовсім спрацьовує. Як показує життєвий досвід, є чимала кількість випадків, коли людину все життя вважали інтелігентною, такою і вона себе вважала, але на певному етапі життя чи в неординарних ситуаціях проявила себе як ница, духовно недолуга, морально нестійка, дволика людина (згадаймо представників військової еліти, служителів Феміди, колаборантів та ін.). Яскравою ілюстрацією цього є період виборювання і відстоювання Україною своєї незалежності. Більш ніж переконливі взірці демонструє і наш час – епоха воєнного спротиву російській агресії.

Наразі наголошуємо на тому, що сформувався **хибний стереотип інтелігента**, який асоціюється з умовним «ботаніком» в окулярах, з тонкою тілобудовою (відсутністю м'язової маси), романтично налаштованою особою, яка живе у своєму вигаданому світі і може безкінечно розповідати про предмет своєї віри – багатослівна, непрактична у життєвих

– примітивних, побутових ситуаціях; людиною, відірваною від земних реалій; людиною, яка потребує опіки: не спроможна зробити бутерброд; фемінізований чоловік, а якщо жінка, то не пристосована до життєвих реалій, романтично налаштована, яка живе ілюзіями й ідеалізує свій віртуальний світ, з вірою в ірреальні та утопічні ідеї тощо. Своїм мовленням, яке насправді є пустослів'ям, такий «персонаж» найчастіше хоче продемонструвати інтелектуальне багатство, вишуканість, гнучкість розуму, широку уяву. Також часто демонструє вдавано літературне мовлення, щоб переконати навколишнє середовище у своїй соціальній приналежності. Він послуговується евфемізмами, уникає згрубілої, ненормативної чи розмовної лексики, щоб у такий спосіб довести оточенню свою «чистоту». З обережністю зазначимо, що зрідка ужита згрубіла чи лайлива лексика в устах інтелігента може звучати вдало та бути окрасою його нарративу і зовсім не принижувати мовця в очах оточуючих. Тут додамо, що часто у середовища виникає антипатія через відчуття фальші, коли спостерігає, як претендент на інтелігентність демонструє «рафіноване» чи «дистильоване» мовлення – пуризм, інтуїтивно відчуваючи його нещирість. Сентиментальність, надмірно демонстративна чуттєвість, часто вдавана, теж далеко не завжди свідчить про витонченість та духовне багатство, які за визначенням повинні бути притаманні інтелігентній людині. **Інтелігентна людина не демонструє свою інтелігентність** – вона просто нею є, не моніторить найближче оточення, не відстежує, як вона відображається в очах оточуючих, чи добре зіграла. Інтелігент – це «річ у собі», він самодостатній, і йому немає потреби здійснювати експертну оцінку на відповідність свого образу певним стандартам та стереотипам. Інтелігентна людина зазвичай не акцентує увагу на своїй статусності, не вживає словосполучення «я інтелігент», «я освічена людина», «я інтелігент у 3-му поколінні» та ін. Також у переважній більшості інтелігентна людина зайнята розумовою працею, але вона не цурається фізичної праці. До певної міри вона є універсальною. Також зазначимо, що справжня інтелігентність, як і шляхетність, не є різко демонстративною, у вічі не кидається, але при розгляді впізнається, бо виділяється чистотою інтенцій, справжністю та силою.

Продовжуючи контурно окреслювати феномен інтелігентності і відсікати напускні, несправжні та імітативні ознаки, звернемо увагу на низку інших чинників, які вплелися у загальне понятійне поле.

Інтелігент, як і будь-яка інша особа соціальної системи, не позбавлений загальних потреб. Але він не абсолютизує матеріальне чи духовне. Він дбає і про житло, «хліб насущний», і про «хліб духовний» – про розумний баланс. Гонитва за матеріальними цінностями вбиває інтелігентність як рису. Людина, одержима цінностями матеріальними, потрапляє в полон речей і предметів. Вони деформують свідомість. Ці процеси є травматогенними і часто безповоротними. В особи, для якої головним орієн-

тиром є світ матеріальний, автоматично анулюється можливість входження в описувану соціальну категорію. В особи, яка переживає важку гонитву за речами, далекими від духовності, неодмінно просочується фальш та намагання ввійти до кола інтелігенції. Також, оскільки справжній інтелігент оперує такою категорією, як гідність, він не може бути дволиким, лукавим, заздрісним, циніком, хабарником та ін. Він робить кар'єру інтелектуала, може володіти значним матеріальним ресурсом, але не є рабом, патологічно залежною особою від світу матеріальних цінностей.

Інтелігентові органічно властиві відчуття *норми, достатності, доречності*, воно присутнє в усьому. Йому ніщо людське не є чужим, лише вміння на будь-якому етапі сказати собі «ні», «достатньо», «це зайве» відрізняє його від інших соціальних груп.

Інтелігент може жити в рабській системі (особливо «тихі інтелігенти»), але при цьому він вміє не бути рабом. У випадках загального спротиву він стає бунтарем, вуличним протестувальником чи на барикадах демонструє взірці мужності (Помаранчева революція, Революція гідності, воєнний спротив російській агресії, дії на захист природи, тварин, творів мистецтва (архітектури) та ін.).

В окремих і рідкісних випадках представник описуваної нами категорії проявляє виражено хамську поведінку. Це лише як виняток і в тому випадку, коли саме так, у такий спосіб слід чинити, і така реакція виправдовується самою ситуацією, необхідністю діяти у такий спосіб. При цьому він не допускає неконтрольованих істерик. Він володіє собою.

Інтелігентові за визначенням притаманне почуття гумору. Він його розуміє, сприймає, адекватно реагує. Гумор у нього вишуканий та витончений. Людина без почуття гумору, а також іронії та самоіронії і в окремих випадках сарказму не може вважатися інтелігентною. І загалом деякі антропологи стверджують, що витокom homo sapiens як виду слід вважати ту фазу еволюції, коли людська популяція ввела у свою картину світу гумор, іронію, веселощі, сміх. Упродовж усієї історії ця еволюційна вітка (за свідченням антропологів, на нашій планеті існувало щонайменше вісім видів людини розумної, і вижила лише одна, до якої належимо ми) розвивала і вдосконалювала гумор, у зв'язку з цим винайшла різні жанри починаючи від фольклорних – жарт, казка, байка, комедія, гумореска, анекдот, карикатура та ін. і завершуючи високим мистецтвом як носієм досконалих форм з елементами витонченої іронії (тут: академічна сценічна комедія, фарс, вар'єте, оперета). У зв'язку з цим сформувався пласт, який отримав назву «сміхокультура». Інтелігенція зазвичай рецептує і є носієм цих традицій, і в її контексті сміх також стає культурою. І, що найважливіше, у середовищі інтелігенції поширеною є самоіронія, самокритика – вміння знаходити у собі ті елементи, які породжують не образливий, не принизливий, а здоровий сміх. (Тут слід додати, що для кожної епохи, культури, соціуму та мікроетносу типовими є осо-

бливості, які відрізняють саме цей сміхокультурний простір і роблять його унікальним та не подібним на інші).

Інтелігент не звільняє себе від соціальних норм, обмежень. Навпаки, він охоче приймає різного роду «ні», розуміючи, що саме ці обмежувачі є гарантією високої культури і стабільності. Потрапляючи в інше соціокультурне чи етнічне середовище, він безболісно «перемикається» і з зацікавленням інтегрується в інший простір. Він не демонструє зверхність чи різку опозицію, показуючи свою «вищість» чи «іншість». Також у цьому контексті у нього не виникає «мовних питань» чи комунікативних бар'єрів. Якщо особа демонструє діаметрально протилежні моделі поведінки, то незалежно від кількості дипломів про вищу освіту, статусу, виконуваних функцій, посад тощо перед нами беззаперечний невіглас, який не має до інтелігентності стосунку.

Окреслюючи понятійне поле інтелігента та інтелігентності, наголосимо на тому, що інтелігент нечасто буває войовничим адептом чогось, якоїсь ідеї. Він частіше стає жертвою ідеологічних протистоянь. Але він може захоплюватися, горіти і прагнути здійснення чогось. Він може бути в епіцентрі історичних подій, їх рушієм та їх натхненником. І навіть у вирі історичних метаморфоз кожен його жест, слово, дія, виголошена промова лише підтверджують статус, рівень та приналежність особи – носія цих ознак (наприклад, В'ячеслав Чорновіл у період здобуття Україною незалежності).

Інтелігент є комфортним комунікантом. Він прагне і може говорити мовою й оперувати понятійним апаратом свого співрозмовника. Він володіє високим коефіцієнтом комунікативної адаптивності. Він толерує чужу думку і не дозволяє собі агресивних реакцій, навіть якщо позиція його опонента є діаметрально протилежною. Інтелігент почуває себе комфортно у симфонії думок. Він є хорошим співрозмовником у спілкуванні з особами найвищого інтелектуального рангу, студентом, випадковим перехожим. Він залишає за собою і за співрозмовником свободу вибору – позитивно тлумачить опозицію. Комунікація – конструктивна, змістовна, предметна, логічна. Інтелігент вплітає у канву дискусії зізнання: «не знаю», «не чув», «не читав», «не розумію», «не знайомий», «знайомий, але не можу збагнути, підкажіть, як», «підкажіть мені», «даруйте, але я не пригадую» тощо. Людина, далека від описуваного статусу, завжди прагне бути «всезнаючою», компетентною, універсальним енциклопедистом. Особливо у студентській аудиторії йому найбільше до вподоби роль «гуру», «адепта», «верховного жерця» у храмі науки. Він проявляє агресію, «втрачає слух» або «вимикає мікрофон» співрозмовника (студента), якщо той формулює «незручні» (опозиційні) думки чи ставить надто складні чи незручні запитання.

Інтелігент може бути пристрасним промовцем, але його наративи не переходять у фазу вираженої агонії і втрати контролю над думками та

словесним потоком. Його мовлення логічне, прозоре. Він навмисно не заплутує співрозмовника, не вводить у комунікативний клінч, хіба за винятком, коли спілкується з вираженим циніком – за взірцем сократівських бесід. В його устах усе є простим і зрозумілим, хоча часто для того щоб прийти до такої візуальної простоти, необхідно докласти чималих зусиль і подолати непростий шлях інтелектуальних блукань та рефлексій (промови кардинала Любомира Гузара). У спілкуванні з високоінтелектуальною та інтелігентною людиною особа, яка не наділена значним когнітивним потенціалом і не має великого досвіду пізнання дійсності, почуває себе комфортно. Її не пригнічує авторитет спікера. Їй цікаво, і вона відчуває потребу у спілкуванні. Такий мовець «прив'язує» до себе слухача, робить його узалежненим (у хорошому сенсі) від запропонованого дискурсу. У такий спосіб формується аудиторія вдячних слухачів. Особа, позбавлена інтелігентності, постійно акцентує увагу на своїй інтелектуальній величч, досконалості, авторитеті та унікальності, а в аудиторії панує атмосфера страху та недовіри. За умови відсутності окремих важелів примусу та залежності аудиторії від спікера зали, аудиторії, ефіри на телебаченні були би без слухачів та глядачів.

Інтелігент уміє розпорядитися часом. Він цінує час, розуміючи його дефіцит та конечність. Йому не буває нудно. Також його не лякають самотність і тиша. У цей час відбувається велика інтелектуальна робота, це час візій і самовдосконалення. Він уникає пустого та малоефективного спілкування. Він не збирає аудиторію дешевих кар'єристів і не марнує час на пустослів'я з інформаційно бідній аудиторії. Ба більше – він цурається похвали і дифірамбів з боку слухачів. Скромність є однією з найбільш виражених та яскравих рис цього соціуму.

Бюрократ, кар'єрист, злодій, корупціонер, як уже зазначалося, не може бути інтелігентом за визначенням, так само як і патріотом. Хоча саме ці соціальні прояви найчастіше натягують реквізит та маски інтелігентів. Вони є великим злом і тією корозією, яка тихо, непомітно, але методично нищить корпус судна, у нашому випадку – державну систему.

Інтелігент моделює свій світ у такий спосіб, щоб не допустити бруду – у переносному та прямому сенсі. Він чистоплотний як думками, так і тілесно. Тому охайність є нагальною та органічною потребою цієї соціальної категорії.

Оскільки описувана соціальна група існує у потребі щирості, відвертості, справедливості та чесності, то її представники живуть за цими нормами і очікують від навколишнього світу аналогічної поведінки. Але світ сірих посередностей [7, с. 329] запрограмований на іншу модель поведінки, тому інтелігент часто є ошуканим та ображеним грубою, вульгарною, меркантильно-прагматичною силою. Він є ошуканим і на тлі сірої соціальної маси виглядає наївним та простакуватим і часто є предметом глузувань. Крім цього, якщо йому не вдається створити свій мік-

росвіт з близьких за змістом осіб, він може зазнавати утисків, психічних атак та гноблення і у родинному колі. Це, безперечно, руйнує його тонкий і крихкий світ, і реальність для нього стає більш травматичною. Саме тому часто зустрічаються випадки самотності інтелегентних осіб, які не створили родинного кола або втратили його з причин неприйняття родинної тиранії.

Інтелегент зазвичай є працьовитим і, як уже зазначалось, крім основного предмета зайнятості, його світ наповнюють різні захоплення, ідеї, мандри, мистецтво, література, дискусійні теми та ін. У зв'язку з цим йому всюди цікаво і всюди він знаходить предмет для інтелектуальних репарацій. Більше того, у зв'язку зі специфікою світобачення він уміє розгледіти речі, деталі, матеріальні предмети та нематеріальні явища і вказати на їх значущість. Тому серед природоохоронців, археологів, музейних працівників, фольклористів та захисників історичних пам'яток, співробітників бібліотечно-архівних фондів є чи не найбільший відсоток людей інтелегентного типу. Також багато їх представлено у середовищі театральних працівників та музикантів.

У процесі історичних трансформацій, соціокультурних катаклізмів потреба в інтелегентності зростає у геометричній прогресії, і пояснюється це тим, що основна соціальна маса у вирі боротьби втрачає орієнтири на добropорядність, гармонію, доброзичливість, любов. Це ситуативно пояснюється, частково виправдовується. Тоді інтелегент як збалансована, впорядкована, виважена і не знівельована у гуманітарному сенсі соціальна мікроструктура стає особливо вагомою та запитуваною. Тут як ілюстрацію можна згадати сільських учителів чи священників, які під час голодоморів, під час чи після війни чи репресій набували особливого авторитету і були порадиниками, лікарями душ, цілителями та наставниками, об'єктами для сповіді. Також вони були знаковими та запитуваними у місцях позбавлення волі, у таборах для політичних (і не тільки) в'язнів.

Існує хибна думка, що справжній інтелегент позбавлений т. зв. поганих звичок. Відомо, що обговорюваний соціальний прошарок не ігнорує такі звички, як вживання спиртного та тютюнопаління. Але за умов, коли вони доповнюють багатий світ висококультурної, освіченої, духовно багатогранної людини, ці звички стають елементами естетики життя, своєрідним доповненням, шармом. Оскільки інтелегенції відоме таке поняття, як норма, панує культ розумної міри, то ці прив'язаності стають частиною загальної картини життя. Тут доречно буде згадати формулу, що «спиртне винайдене розумними для розумних». Воно стає не руйнівною стихією, а лише компонентом культури, скажімо, культура виноробства та споживання вина в Грузії, Італії чи Франції. Це достатньо делікатне питання, але якщо подивитися на нього без ретуші, то зрозуміло, що це об'єктивно існуюча реальність.

Справжній інтелігент, як уже зазначалося, не потребує слави, визнання. Він уникає гучних представлень. У випадку необхідності він може бути публічним наратором. Але за цих умов він поводить себе скромно і не вимагає бурхливих овацій. У цьому є певний недолік, бо він потребує добровільного слухача, і проявляти імператив до аудиторії йому незвично. Тому інформаційні рецептори з низьким культурним індексом, які не проявляють інтересу до навколишньої дійсності чи окремих проблем, живуть без зацікавлень, не будуть вдячними слухачами. Оратор «нобелівського» рівня у комунікації із сірою посередністю не буде «звучати» і сприйматись.

Спектр емоцій у представників описуваного соціуму значно ширший, ніж в інших категорій. Він сприймає світ більш чутливо і через це вирізняється своєю вразливістю. Його болять несправедливість, жорстокість, цинізм, фальш, нещирість, цинічна брехня тощо, навіть якщо адресовані не йому і не стосуються його.

Слабкою стороною інтелігента є те, що він зазвичай є чесним романтиком і легко впізнається у натовпі. Він не маскується і не приховує своїх думок. Говорити правду – це його кредо, органічна потреба. Тому всі тоталітарні і диктаторські режими першочергово намагаються вистежити і відселекціонувати та ізолювати інтелігенцію від народних мас. Вона завжди стає першочерговою жертвою у процесі історичних метаморфоз і зміни еволюційного курсу у бік диктатури. Інтелігент завжди є противагою курсові дегуманізації суспільства.

До недоліків віднесемо і те, що інтелігент здатен «зависати» у світі ідей, цінностей, розшукуваного ідеалу. І чим більш ортодоксальною стає його позиція, тим менше у нього однодумців, менше шансів вижити і його неминуче чекає самотність (самотність у натовпі), відстороненість. Її може не статися, якщо така особа проживає у великому місті і шанси на віднайдення «своєї ніші», формування свого мікросвіту значно збільшуються.

До слабких сторін віднесемо і те, що інтелігент не може заспокоїтись і намагається окультурити навколишню «сіру масу». Інколи він може впасти у депресію, спостерігаючи безрезультатність своїх намагань.

Інтелігенції властиво «бачити деталі». Найменші, дріб'язкові на перший погляд, для нього є важливими. Він вміє відстежити у малих та незначних речах систему, комплекс недоліків або абсурдність явища як такого. Деталь, мікросегмент, дріб'язкове і незначне завжди є вагомим, вартим уваги і обговорення. А найважливіше – він живе у світі смислів. Він їх розшукує, впізнає, творить, тиражує. І це є важливим чинником у світо моделі інтелігента, тому він часто незрозумілий для посередностей і натовпу.

Крім інших недоліків, назвемо і те, що інтелігент часто буває надмірно самокритичним, вірить у свою маловартісність, низький професі-

оналізм, неспроможність на щось значне і вагоме. Такий комплекс може спричинити життєву кризу.

Надмірна чуттєвість, прагнення справедливості, витонченість описуваного соціуму призводить до того, що він, романтизуючи довколишній світ, вірить у добро і в те, що в людині не все так погано. Він може впустити у своє життя абсолютно випадкових осіб, які будуть зловживати його добротою, щирістю та бажанням усім допомогти. Через це типовий інтелігент часто «не розбирається в людях» – не розпізнає нещирості, прихованого комплексу негачій, бо він схильний видавати бажане за дійсне.

Інтелігент також може «втомитися» бути інтелігентом, що може стати причиною депресії. Така «втома» – *taedium vitae* (втома від життя) – є наслідком безрезультатності його намагань зробити світ кращим.

Слабкою стороною інтелігента є те, що він завжди керується кодексом честі і в екстраординарних випадках, коли слід на якийсь час відмовитися і діяти за нормами середовища чи відповідно до ситуації, він залишається на своїх позиціях і від цього може постраждати сам, а також його близьке оточення.

Інтелігент генерує позитивну енергію й уособлює собою добро. В умовах глобального та системного зла він редукується, вироджується як явище. Тому часто можна спостерігати картину, як у тоталітарних системах, агресивних, соціально токсичних середовищах справжня інтелігентність мугує, стає екзотичним явищем, аж до повної її втрати. Ілюстрацією цього можуть слугувати Північна Корея чи Росія [5, с. 28]. Там залишилося порівняно небагато людей, не вражених вірусом пропаганди. У них є своя точка зору, яку вони не бояться висловлювати. Вони живуть за законами моралі, етики, високої культури життя. Дозволимо собі зазначити, що одним із перших надзвичайно сильних та беззаперечних образів істинної інтелігентності був Ісус Христос.

Висновки. Узагальнюючи досвід спостережень, зазначимо, що інтелігент та інтелігентність як явище – це складний симбіоз інтелектуальних, морально-етичних, світоглядних, аксіологічних, етикетних, комунікативних, соціально-поведінкових та інших якостей, які визначають соціальний кодекс людини. Зачатки його спостерігаються в епоху Античності, але остаточно як явище окреслились у XVIII–XIX століттях. Ці явища є цінним надбанням цивілізації. Вона формується тривалий час шляхом соціальної та культурної селекції. Інтелігентність помилково ототожнюють з аристократією та елітою, тоді як інтелігентність може вирости з простих народних мас, не мати генеалогічного зв'язку з цими соціальними групами і лише на етапі своєї остаточної сформованості чи *post factum* може бути віднесена до еліти інтелектуальної. Хоча, як показує життєва практика, не всіх представників середовища, яке номінується «інтелектуальною елітою», можна віднести до інтелігенції. Причин такої непростой співвіднесеності ми торкнулися у процесі спостережень.

Також інтелігенцією хибно називають значну кількість інтелектуальних працівників та осіб з вищою освітою, хоча вони зазвичай такими не є. І такий феномен пояснюється тим, що інтелігентність вимагає тривалої та скрупульозної роботи над собою, духовного дозрівання, інтелектуальних надбань та багато іншого. Початок ХХІ століття позначився тим, що надто велика кількість представників різних соціальних груп претендують на цей статус, а також проникають у різні управлінські, елітні, аристократичні та інші кола й намагаються ввійти у цю соціальну роль. Але з причин своєї соціальної та морально-етичної недолугості інтелігенцією вони не є, а лише вдало грають роль. Очевидним є те, що з точки зору багатьох гуманітарних наук (передусім дискурсології, іміджології та соціології) за комплексом ознак слід виявляти псевдоінтелігентність і давати їй об'єктивну оцінку. Оскільки інтелігентність є цінним надбанням цивілізації і її автентика та критична маса визначають рівень соціального, економічного, духовного та ін. розвитку культури й етносу, то до її статусу та ролі слід підходити виважено, з обережністю і в усілякий спосіб культивувати. А також важливо відсікати різного роду уподібнення та претензії на цю соціальну роль. Будь-яке «забруднення» цього соціального прошарку неминуче призведе до різного роду криз та катастроф. Скажімо, коли особа з нищими, але прихованими прагненнями начепить маску інтелігента і прийде в політику, науку, культуру чи будь-яку іншу структуру (особливо управлінську), то наслідки від її діяльності будуть важкими і руйнівними. Це, власне, нині спостерігаємо у середовищі політичних, наукових, релігійних, культурних та ін. еліт. Описуваний нами соціум через свою «соціальну молодість» та брак історичного досвіду потребує інтенсивної, але філігранної методологічної роботи, доопрацювань та вдосконалення.

Література

1. Біленький Є. А. та ін. Соціологія: словник термінів і понять. Київ, 2006.
2. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота. Терміно-понятійний словник. Київ, 2005.
3. Лазарович О. М. Прикметник «інтелігентний» в українській та польській мовах: семантичний та функціональний аспекти / *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*, № 3, 2019. S. 93–101.
4. Мельник Я. Г. Прологмени до українського дискурсу. Ч. І. Івано-Франківськ, 2023.
5. Москалець В. П. Перспектива трансформацій у психології московітів / Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сепія «Психологія». № 15, 2022. С.
6. Психологічна енциклопедія. Київ, 2006.
7. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття. Івано-Франківськ, 2019.

8. Соціологія. Терміни. Поняття. Персоналії. Львів, 2002.
9. Феномен української інтелігенції у контексті глобальних трансформацій / матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. 19–20 квітня 2018 р. Покровськ, ДВНЗ ДонНТУ, 2018.
10. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків, 2004.
11. Mały Słownik języka polskiego. Warszawa, 1995.
12. Langenscheidts Crabwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Москва, 1998.
13. New Webster's Dictionary and Thesaurus. 1993.
14. <https://discovery.kpi.ua/Record/000252756>
15. https://ebooks.znu.edu.ua/index.php?action=url/view&url_id=27840
16. <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbisnbuv/cgiirbis64.exe?C21COM=S&121DBN= &S21FMT=JwU B&S21ALL=%28%3C/%3EU%3D%D0%AE9%20%D1%8F21%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=TIPVID&S21RO=UP&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20>
17. https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/ps_18.pdf

**SPECIFICS OF SOCIAL-CULTURAL AND COGNITIVE-MENTAL
CONTENT OF THE CATEGORIES "INTELLIGENT" AND
"INTELLIGENCE" AT THE BEGINNING OF THE XXST CENTURY:
DISCOURSE ASPECT**

Yaroslav Melnyk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail: mel.jaroslav@gmail.com

Aim. The article is devoted to such conceptual categories as "intelligent" and "intelligence". In the history of our civilization, this conceptual structure is a rather late phenomenon. It was finally formed only in the 19th century. But over the past century and a half, it has undergone significant semantic, scriptural and cultural changes. In this regard, nowadays there is a significant number of deformations in the interpretation of this concept. It was they who became the subject of detailed consideration. In the survey, the semantic space of the studied structures is outlined, as well as features that have been erroneously included in the conceptual scope until now have been marginalized or outside the semantic field. The object of analysis is these two categories, an internal typology and classification of features has been performed. This was done with the aim of eliminating caricature and other inconsistencies from the mentioned mental-stereotype structures.

Such a procedure is due to the fact that "intelligence" as a phenomenon is a valuable invention of our culturally mature era, but the trends of recent

decades demonstrate permanent efforts to penetrate this conceptual and structural complex of a significant number of phenomena that have nothing to do with the specified category. An attempt was made to clean, organize and cadastre the semantic field, which is a valuable experience for further similar explorations. The humanitarian sphere especially needs them.

Methods. *The main research method is descriptive. It made it possible to outline a complex of problems and to single out and consider specific aspects. In addition, a comparative-typological and contractive analysis was applied, which made it possible to track evolutionary changes, as well as the dynamics of semantic deformations, which are most intense in the second half of the 20th century.*

Results. *As a result of the work carried out, the semantic instability of the concepts "intelligent" and "intelligence" was revealed, as well as the penetration of false signs into their conceptual space. The reason for this is primarily social changes, economic, scientific and technical and other transformations that are typical of recent decades. As a result of these changes, a set of new professions, which belong to the intellectual professions, appeared. They also provide for an information base - education. It has been proven and illustrated that the young generation of intellectual labor cannot be considered intelligentsia without moral-ethical, axiological, spiritual improvement, as well as without social position and a number of other qualities. The problem of the near future is also outlined, which is that the critical mass of applicants for this status will increase dramatically and will physically "dissolve" and "assimilate" true intelligence. This, in turn, can cause the destruction of the constructive foundations of civilization, the degradation of many cultural, social, etc. institutes*

Originality. *The scientific novelty of the proposed project lies in the fact that in the process of the evolution of civilization, the most relevant changes occur in the linguistic picture of the world. It manifests both surface and deep processes. Tracking the dynamics of conceptual structures provides information about these changes, as well as an opportunity to see the perspective and consequences of such modifications. Also, the freshness of the proposed ideas lies in the fact that similar procedures can be applied to other conceptual categories - philosophical, sociological, psychological, mental-worldview, cultural-historical, etc. cycles Developments in this field using the proposed methods will help to shed light on the crisis phenomena of our time.*

Key words: *semantic structure, discourse, intellectual, intelligence, cultural crisis, socio-cultural aspect.*